

INVENTOINTIRETKI PUULALLE 2003

Kalliomaalausten etsintää ja Karhusaaren Kirkkokallion merkillinen risti

Elokuun loppupuolella Siljanderin Eero tiedusteli, olisinko kiinnostunut etsimään kalliomaalauksia Joutsan lähialueilta hänen ja Miikka Pyykkösen kanssa. Matka liittyi Suomen muinaistaideseuran projektiin, jonka tarkoituksena oli löytää kalliomaalauksia. Aikaisin aamulla elokuun 29 päivänä Eero sitten poimi minut kyytiin Lahdesta. Inventointi oli tarkoitus suorittaa vesitse, joten soutuvene moottoreineen kulki mukana peräkärryssä. Olin ensimmäistä kertaa mukana kalliomaalausten inventointireissulla.

Pysähdyimme Joutsassa huoltoasemalle, jossa meidän oli määrä kokoontua. Aamukahvit juotuamme Miikka jo saapuikin paikalle mukanaan karttoja. Levitimme kartat auton konepellille ja aloimme pohtia mihin suuntaan lähtisimme. Niihin oli alustavasti merkitty kiinnostavia inventoimattomia alueita arkeologi Timo Sepänmaan tietämyksen pohjalta.

Valitsimme inventoitavaksi alueeksi Hirvensalmeen ja osittain Kangasniemeen kuuluvan saariryppään Puulan Simpiänselän länsipuolelta. Vesistö on varteenotettavaa tutkimuskohdetta, sillä Puulan Kaiskonselän länsirannalla sijaitsee Hahlavuoren kalliomaalaus. Matkaa tutkittavalta alueelta kalliomaalaukselle on lyhimmillään vain viisi kilometriä. Alueella on melkoinen määrä saaria, niiden välisiä kapeita salmia ja kallioisia rantoja.

Vesistön historiasta tiedetään se, että aikoinaan Puulan vedet valuivat luoteeseen ja laskivat Luhanگان Tammijärven kautta Päijänteeseen. Sittemmin laskukohta siirtyi etelämmäksi Vannijärveen ja noin 5000 vuotta sitten vedenpinta laski noin kolme metriä Hartolan Koskipään uoman auetessa. 1800-luvun puolivälissä järven pintaa laskettiin maankohoamisen aiheuttaman eteläpään tulvimisen vuoksi noin kaksi metriä, jolloin vesistön yhteys Päijänteeseen katkesi. (Kivikäs 1995, s.184.)

Inventoitava alue oli kooltaan noin 6 x 7 kilometriä ja osa siitä on rantojensuojelualuetta. Veneen vesillelaskupaikaksi valitsimme tutkittavan saariryhmän eteläpuolella olevan Mainiemen venerannan.

Kuva 1. Veneenlaskupaikka Mainiemessä.

Kuivasta kesästä johtuen vesi oli matalalla. Toisin paikoin sai veneellä ajaa varovasti, ettei karauttanut kiville. Miikka luki karttaa ja tähysti pahimmissa paikoissa edessä olevia matalikkoja, Eero käytti moottoria ja minä toimin tarvittaessa soutajana.

Monet kallioseinämät jäivät veneestä katsottuna näkökentän ulkopuolelle. Sellaiset kalliot kävimme tarkastamassa jalan. Mökkejä alueella ei ollut kovinkaan tiheästi, joten rantautuminen oli mahdollista muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Tutkimme Mustasaaren, Vehkasaaren, Selkäsaaren,

Honkasaaren, Pienen Paatsalon, sekä muita erikokoisia saaria. Automaattisesti tarkentuvat kiikarit osoittautuivat mainioksi apuvälineeksi rantojen tarkasteluun liikkuvasta veneestä. Kallioiden pinta oli monin paikoin hyvinkin rapautunutta, joten aika oli pyyhkinyt jäljet maalauksista, jos sellaisia kallioissa koskaan oli ollutkaan. Miikka merkitsi kaikki tutkitut paikat karttaan.

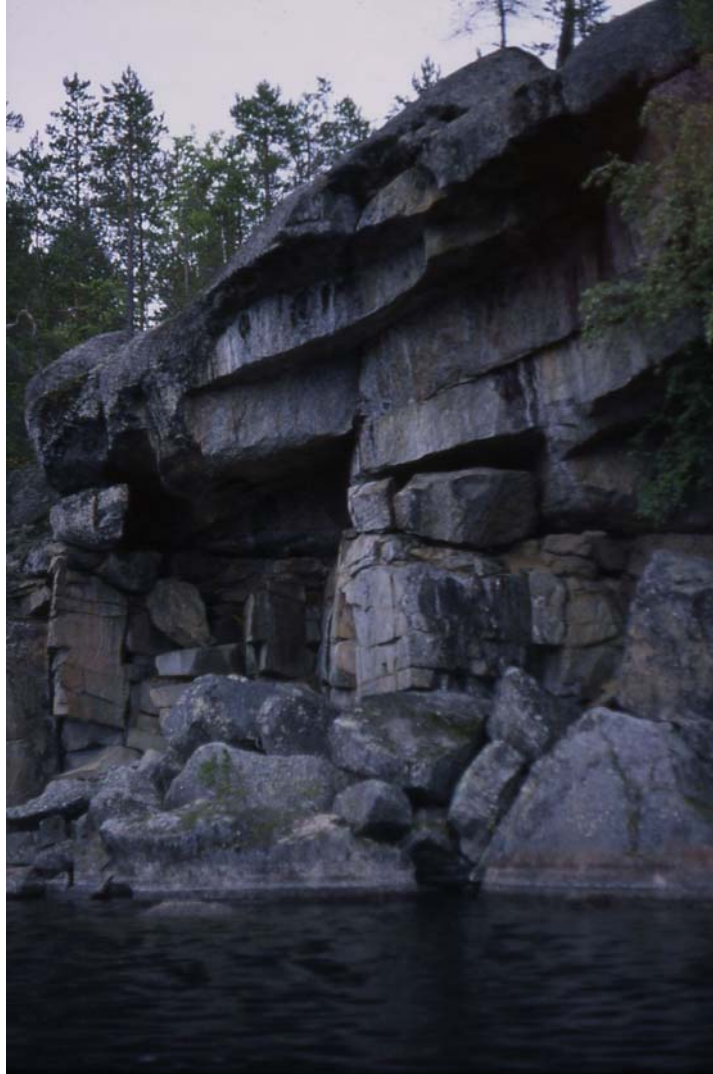
Alkujaan ilma näytti hienolta, joskin hieman tuuliselta, eivätkä pelastusliivit varmastikaan olleet turhana painolastina. Myöhemmin taivaalle alkoi kertyä uhkaavan näköisiä pilviä. Ohittaessamme Kangasniemen kuuluvan Ison Paatsalon kaakkoisosassa olevaa rantakalliota sanoimme miltei yhteen ääneen, että tuolla taisi olla punaväriä. Eero käänsi veneen takaisinpäin ja ajoimme rantaan. Kivessä näytti todellakin olevan punaista. Se ei näyttänyt puuroutuneelta, vaan ennemminkin väriä oli kapeina hentoisina vyöhykkeinä. Siihen oliko väri luonnon, vaiko ihmisen aiheuttamaa, emme saaneet vastausta. Kuvasimme kallion ja totesimme läiskän alareunan olevan noin kaksi metriä vedenpinnasta. Karttaan tuo paikka merkittiin läiskäksi. (Pk: 3124 09 Puukonsaari. X:6854 95, Y:3481 65)

Kuva 2. Rantakoivujen välissä näkyvässä kalliopinnassa oli punaista värjäytymää.

Maalauspinnaiksi soveltuvia kallioita osui reitillemme useita ja monta kertaa olimme toiveikkaita, että upeasta kallioista löytyisi joitakin ihmisen tekemiä merkkejä. Ihmettelimme mikä oli ollut syy, kun hieno maalauspinna ei ollut muinaiselle matkaajalle kelvannut. Sammaleet muodostivat spiraalimaisia kasvustoja lohkareiden pintaan ja joistakin kallioista ääni kaikui salaperäisesti.

Kiersimme Hirsisaaren, Viitasaaren ja Tupasaaren, kunnes joskus iltapäivällä saavuimme Karhusaaren luokse. Jatkoimme matkaa suojaiseen Karhulahteen, joka sijaitsi Karhusaaren ja Siekkisen saaren välissä. Reittiä reunustivat jylhät kalliot ja yksi jättimäinen kivipaasi näytti olevan aivan puotomaisillaan päällemme, kun livuimme sen alitse. Lahden perimmäisessä sopukassa siinsi poikkeuksellisen vaikuttava kalliomuodostelma, minkä nähtyämme olimme varmoja, että täältä löytyisi jotakin.

Kuva 3. Karhusaaressa sijaitseva kallio herättää kunnioitusta nykyajankin ihmisessä.

Monumentaalinen kallio muodosti laajan louhikkoista alapuolta suojaavan lipan ja nuotion jäännöksistä näki, että paikalla oli leiriydytty. Joku oli ilkkurisesti piirtänyt lyijykynällä kallionseinämään kaksi ihmishahmoa, mutta punamullasta ei seinämissä näkynyt merkkiäkään. Kun olimme palaamassa veneelle, huomasi Miikka kivessä punavärisen ristin. Metrin korkuinen risti sijaitsi kallio-muodostelman eteläpuolella olevassa irtolohkareessa ja se oli maalattu pois päin kalliosta. Jäkälä oli jo peittänyt ristin vasemmanpuoleisen sakaran ja yläosan. Kallio on karttaan merkitty Kirkkokallioksi. Ristin sijaintipaikan korkeutta vedenpinnan suhteen emme mitanneet, mutta ilmeisesti kyseinen kohta on ollut kuivalla maalla myös ennen Puulan pinnan laskua. (Pk: 3124 09 Puukonsaari. X:6858 70, Y:3480 35)

Kuva 4. Kirkkokallion ylälipa muodostaa suojaavan katoksen. Kiveen maalattu risti sijaitsee kuvan oikeassa reunassa olevassa tiheikössä.

Kuva 5. Irtolohkareeseen maalattu punainen risti on yläosaltaan jäkälän peitossa.

Tutkittuamme Kirkkokallion lähdimme jatkamaan eteenpäin, tarkoituksenamme kulkea Karhusaaren ja Siekkisensaaren välissä olevan kapean Virransalmen läpi. Vesireitti oli kuitenkin kuiva, joten pitkän kiertomatkan välttämiseksi päätimme kantaa veneen yli kannaksen Simpiänselän puolelle.

Puiden välestä jouduimme pujottelemaan veneen kanssa, mutta kantomatkaa ei kertynyt kuin parikymmentä metriä. Sitten alkoi sataa. Miikalla ja minulla oli sadeasut, mutta Eero oli jättänyt sade-takkinsa autoon. Vettä tuli aika reippaasti ja me Miikan kanssa katselimme kallioita huppujemme sisältä kuivina.

Ulpansaaren luona perämoottori sammui, sillä bensiini oli loppunut. Olimme jo kerran aikaisemmin tankanneet polttoainesäiliön, mutta kilometrejä oli kertynyt päivän aikana paljon. Moottori ei kuitenkaan käynnistynyt tankkauksen jälkeen. Eerolle ja Miikalle palautui varmaankin mieleen retki Taipalsaareissa, jolloin heille kävi vastaavanlaisesti. Päätimme soutaa Puulasalon Ahtokalliolle, mikä oli matkamme viimeinen kallio. Kartasta katsottuna jyrkänteet näyttivät suuremmalta kuin mitä ne todellisuudessa olivat, mutta tulivatpahan nekin tarkastettua. Hyppäsimme jälleen veneeseen ja aloimme soutaa muutaman kilometrin matkaa Mainiemeen. Eero nyki moottoria käyntiin ja kokeili kaasua sekä kylmäkäynnistintä eri asennoissa. Kastelikohan se tulpat, mietimme? Soutumatkan varrella silmiimme osui venevaja, josta meitä katseli suuressa viikinkityyppisessä veneessä oleva hirvenpäinen keulakoriste. Purjeineen se olisi varmasti hieno ilmestys. Ahkera moottorin nykiminen auttoi ja kone pärähti viimeinkin käyntiin. Kohta olimmekin jo Mainiemessä. Elokuisen hämärän laskiessa nostimme veneen peräkärriin ja jätimme Puulan taaksemme.

Matkan jälkeen Karhusaaren ristin historiaa tiedusteltiin muun muassa Hirvensalmi seuran kautta. Kirkkokallio on ollut retkeläisten suosiossa pysähdyspaikkana ja siellä on kuuleman mukaan pais-tettu lettuja. Paikka muistuttaa kirkkoa ja vastapäätä kalliota on kuin jättiläisen amfiteatterin penkit. Kallion kirkkomaisuus lienee alun perin ollut Kirkkokallion nimen antamisen aiheena. Toistaiseksi ei tietoon ole tullut ketään, joka olisi maalauksen huomannut. (Tanttu 11.11.2003.)

Ristin jäljille ei päästy Hirvensalmen historiankaan avulla. Liekö jokin alun perin pakanallinen paikka nimetty uudelleen ja vielä lopuksi pyhitetty se maalaamalla lähistölle risti? Aikoinaan kirkko omi itselleen vanhoja pakanallisia paikkoja ja toisinaan ne nimettiin uudelleen käyttämällä sanaa kirkko, kappeli, pappi tai risti. Lisäksi pakanallinen paikka on saatettu joskus pyhittää kristilliseksi pystyttämällä sille risti. (Huurre 1995, s.226.)

Useita erilaisia ajatuksia ristin alkuperän selvittämiseksi saimme ruumis- eli kalmosaaria tutkineelta arkeologi Juha Ruohoselta. Paikalla olisi voinut tapahtua esimerkiksi jokin kuolemantapaus kuten hukkuminen tai surmatyö, johon on myöhemmin liitetty nimitys Kirkkokallio ja muistoksi maalattu risti. Nimi voisi johtua myös siitä, että paikka herättää komeudestaan johtuen kirkkoon liittyviä mielikuvia. Risti olisi maalattu paikalle siten Kirkkokallion nimen aiheuttamana. Kiviin on myös hakattu ristejä rajamerkeiksi, mutta sellainen tämä ei ainakaan ole. Kyseessä saattaisi olla jonkinlainen vainajan karsikko tai muistoristi, mutta punamullalla maalattuja ristejä ei kuitenkaan aikai-semmin Suomesta tunneta. Mikäli Kirkkokallion ristiä pidetään jonkinlaisena muistoristinä, lienee se maalattu aikaisintaan 1600-luvun lopulla, todennäköisemmin kuitenkin 1700- tai 1800-luvulla. (Ruuhonen 14.11.2003.) Ruotsin Jansjössä on suuren siirtolohkareen alaosassa ristimäinen maalaus. Ajoittamaton maalaus on nimetty mystiseksi ristiksi, joskin sen on tulkittu esittävän myös kahta hirveä ja pystyviivaa tai ihmistä. (Kivikäs 2003, s.107-108.)

Karsikot on Suomessa pystytty ajoittamaan suunnilleen 1600-luvun lopulta 1800-luvulle (Ruuhonen 14.11.2003). Karsikko on jonkin merkittävän tapahtuman muistoksi karsittu puu. Vietäessä vainajaa kalmistoon, tehtiin kuolleen karsikko. Matkan varrella olevasta havupuusta karsittiin oksia tai katkaistiin latva. Myöhemmin tavaksi tuli leikata puuhun vainajan nimikirjaimet, syntymä- ja kuo-linvuosi sekä risti tai kiinnittää siihen edellä mainitut tiedot sisältävä karsikkolauta. Lisäksi karsi-koiksi nimitettiin myös kalliota tai kiveä, johon vastaavat merkinnät oli tehty. (Vilkuna 1992, s. 20.) Kun Hirvensalmi muodostui omaksi kappeliseurakunnakseen Mikkelin emäseurakunnassa, sinne rakennettiin kirkko. Ensimmäisen kirkon rakentamisvuodeksi mainitaan 1656. (Mönkkönen 1990, s. 457-458.) Kangasniemen kappelin rakentamisaika ei ole tiedossa, mutta asiakirjoissa se mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1614 (Saloheimo 1990, s. 462).

Kirkkomatkat olivat toisinaan pitkiä ja etenkin tuulisilla ilmoilla oli tarvittaessa kesken matkan py-sähdyttävä vaihtamaan soutajia ja lepäämään. Lepopaikoiksi oli vakiintunut tiettyjä suojaisia paik-

koja. Tällaisia olivat Puulalla Pukkisaaret ja Suonsalmi sekä Puulan eteläpuolella olevalla Ryökäsvedellä Laaman kohdalla oleva Kirkkokallio. Joistakin kylistä, kuten esimerkiksi Hirvenlahdesta, käytiin Kangasniemen kirkossa, koska sinne oli lyhyempi matka kuin Hirvensalmen kirkolle (Mönkkönen 1990, s. 294-295.) Kangasniemi sijaitsee Hirvensalmen pohjoispuolella.

Ympäristöstään erottuvista maastonkohdista muodostui usein asutusten välisiä rajamerkkejä ja niistä tuli tunnettuja matkan puolivälissä olevia lepopaikkoja. Tällaiset paikat sopivat hyvin myös hautajaissaattojen lepopaikoiksi ja niihin tehtiin pysähdyksen yhteydessä vainajalle karsikko. (Vilkuna 1992, s. 95-97). Eli karsikot liittyvät kirkkomatkojen levähdyspaikkoihin, joihin myös Kirkkokallion nimikin voisi viitata. Sijainti olisi sikäli luonteva, että kyseessä on suojainen paikka kaukana järven selästä. Myös sijainti aivan Kangasniemen rajalla on oleellinen kirkkomatkoja ajatellen. Kangasniemen lounaisosista kuuluivat monet kylät Hirvensalmeen vielä suhteellisen myöhään ja siten kirkkomatkat olisivat suuntautuneet kohti Hirvensalmen kappelia. Tämän oletetun reitin varrella on muutakin kirkollista nimistöä, kuten Papinniemi noin 3,5 kilometriä paikasta eteläkaakkoon. Papinniemenkään nimeämisperuste ei tosin ole tiedossa. (Ruuhonen 14.11.2003.)

Puulan vedenpinnan laskeminen on muuttanut maisemaa melkoisesti (Mönkkönen 1990 s.290). Silä on ollut varmaankin oma vaikutuksensa myös kirkkomatkoihin. Peruskartan mukaan Karhusaaren itäosassa on Hautasaari niminen niemi, jonka erottaa saaresta suomalainen alue. SKS:n toimittamassa Kuninkaan kartastossa Karhusaari mainitaan sivulla 314. Kartan avulla voi arvioida järvenlaskun aiheuttamia muutoksia maisemaan. Kuninkaan kartastossa Hautasaaret ovat erillisiä saaria ja lisäksi Karhusaaren ja Siekkisensaaren välillä kulkee selvästi nykyistä leveämpi salmi. Tuolloin vettä ei ole tarvinnut kantaa saarten välitse kuljettaessa.

Kirkkokallion läheisyydessä oleva Hautasaarikin on sinänsä nimenä kiinnostava, mutta kyseessä lienee tervahautasaari. Kohteen lähin kiinteä asutus on 1600-luvulla mahdollisesti ollut mantereen puolella Mainiemessä. Karhusaaren vieressä olevan Koveronsaaren Koveron talo esiintyy vasta 1700-luvun puolivälin pitäjänkartassa, joten se lienee perustettu 1700-luvun puolella. (Ruuhonen 14.11.2003.)

Talvisin järvien selät ylitettiin jääteitä pitkin. Hirvensalmen kappelin alueen läpi kulkevia talviteitä pääsi esimerkiksi Sysmään, Kangasniemeen ja Mikkeliin (Mönkkönen 1990, s. 297). Karhusaaren risti on maalattu kiveen pystyasentoon, joten maalaus on voitu tehdä joko kesällä tai talvella. Karsikkoja tehtiin saattomatkan varrelle, riippumatta siitä, tehtiinkö matka maanteitse, metsäpolkuja pitkin, vesitse vai talviteitse (Vilkuna 1992, s. 94).

Inventointireissun mielenkiintoisimmiksi kohteiksi muiden joukosta nousivat Iso Paatsalon punaista väriä sisältävä läiskä, sekä tietenkin Kirkkokallion punainen risti. Ristin historiassa ajoituksineen on varmasti vielä paljon selvitettävää.

Teksti ja kuvat: Kimmo Puranen

Lähdeluettelo:

Alanen, Timo ja Kepsu Saulo 1989: Kuninkaan kartasto Suomesta 1776-1805. SKS:n toimituksia 505. Helsinki

Huurre, Matti 1995: 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Helsinki.

Kivikäs, Pekka 1995: Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto. Jyväskylä.

Kivikäs, Pekka 2003: Ruotsin pyyntikulttuurin kalliokuvat suomalaisin silmin. Jyväskylä.

Mönkkönen, Toivo ja Huttunen, Veikko 1990: Hirvensalmen historia II. Jyväskylä.

Ruuhonen, Juha, Riihimäki, kirje 14.11.2003.

Saloheimo, Veijo 1990: Savon historia II:2 Savo suurvallan valjaissa 1617-1721. Jyväskylä.

Tanttu, Raija, Hirvensalmi, kirje 11.11.2003.

Vilkuna, Janne 1992: Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut. Jyväskylä.